

Warszawa, 11.08.2023

Dr hab. Mariusz Hamulczuk

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Instytut Ekonomii i Finansów

Katedra Ekonomii Międzynarodowej i Agrobiznesu

RECENZJA

rozprawy doktorskiej pt. „Efektywność wielkotowarowych przedsiębiorstw rolnych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej” przygotowanej przez mgr. inż. Adama Kagana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jacka Kulawika w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie

1. Podstawa wykonania recenzji

Podstawą opracowania recenzji jest pismo zastępcy przewodniczącego Rady Naukowej IERIGŻ-PIB dr hab. Agnieszki Wrzochalskiej, prof. IERiGŻ-PIB z dnia 5.07.2023r. w sprawie powierzenia mi obowiązków recenzenta rozprawy doktorskiej mgr. inż. Adama Kagana. Uwzględniając ustawę z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 r. Nr 65 poz. 595) przedstawioną do recenzji pracę doktorską oceniono pod względem oryginalności rozwiązania problemu naukowego, wykazania się wiedzą Kandydata w dyscyplinie oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przyjmując te kryteria oraz wymogi stawiane pracom doktorskim w kolejnych punktach recenzji oceniono następujące elementy rozprawy: naukowe znaczenie problemu badawczego, ogólną charakterystykę rozprawy i jej struktury oraz merytoryczną wartość poszczególnych jej części.

2. Naukowe znaczenie i uzasadnienie podjęcia tematyki badawczej

Przekazana do recenzji rozprawa doktorska jest poświęcona ocenie efektywności wielkotowarowych przedsiębiorstw/gospodarstw rolnych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej. Podjęta przez Doktoranta problematyka badawcza jest ważna i aktualna z wielu powodów. Rolnictwo odgrywa kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego

na świecie stąd warto pochylić się nad współczesnymi problemami. Do takich problemów należy bez wątpienia funkcjonowanie rolnictwa nie tylko w warunkach krajowych, ale też w otoczeniu międzynarodowym. Konkurencyjność polskiego rolnictwa na arenie międzynarodowej uwarunkowana jest efektywnością gospodarstw rolnych na co też zwrócił uwagę Kandydat. Postępujące procesy specjalizacji i koncentracji w rolnictwie na świecie sprawiają, że zdolność do konkurowania na arenie międzynarodowej zachowują tylko największe i najbardziej sprawne przedsiębiorstwa rolnicze. Stanowią one też bazę surowcową dla polskiego przemysłu spożywczego. Zatem wybór gospodarstw wielkotowarowych jako podstawy rozważań teoretyczno-empirycznych jest bez wątpienia zasadny. Należy też zauważyć, że poza Autorem dysertacji niewiele osób w Polsce poświęciło im należyłą uwagę. Znacznie więcej miejsca w badaniach ekonomicznych poświęca się gospodarstwom drobnotowarowym, które poza kontekstem społecznym mają marginalne znaczenie gospodarcze.

Jak trafnie zauważył Doktorant, kluczem dla funkcjonowania wszystkich przedsiębiorstw jest ich efektywność, która może być rozumiana i analizowana z różnych perspektyw oraz z wykorzystaniem wielu narzędzi. Oczywiście występuje szeroka i ugruntowana literatura, w tym krajowa, na temat efektywności gospodarstw rolniczych czy też rolnictwa jako całości, niemniej jednak nie wyczerpuje ona w pełni problematyki z tego zakresu. Po pierwsze dlatego, że relatywnie rzadko skupiano się na gospodarstwach wielkotowarowych, które też podlegają ewolucji w czasie. Po drugie, istnienie wielu koncepcji pomiaru efektywności oraz rozwój metod ich empirycznej weryfikacji powoduje, że warto nawet badać te same obiekty stosując alternatywne podejścia. Stąd też sam wybór tematu należy uznać za trafny zarówno z naukowego, jak i utylitarnego punktu widzenia.

W pierwszym, naukowym wymiarze, Kandydat prowadzi rozważania metodyczno-poznawcze w zakresie efektywności gospodarstw rolnych w Polsce w kontekście zmian polityki wobec rolnictwa. Łączy tym samym wymiar mikroekonomiczny z instytucjonalnym. Z kolei utylitarny wymiar rozprawy wynika z potencjalnej możliwości wykorzystania wyników badań przez decydentów polityki ekonomicznej odpowiadających za projektowanie i implementację konkretnych narzędzi polityki sektorowej i handlowej. Podsumowując, mogę uznać, że podjęta problematyka w pełni zasługuje na realizację w pracy awansowej na stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Musi

3. Ogólna charakterystyka rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska składa się z trzech recenzowanych autorskich monografii oraz dwóch samodzielnie przygotowanych artykułów naukowych opublikowanych w Zagadnieniach Ekonomiki Rolnej. Prace te zostały opublikowane w latach 2009-2019. Innymi słowy stanowi to zbiór samodzielnych, ale tematycznie powiązanych opracowań odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do efektywności gospodarstw wielkotowarowych. Całość jest uzupełniona streszczeniem oraz opracowaniem mającym charakter autoreferatu (syntezy). Szkoda jednak, że nie sprecyzowano jasno roli tego drugiego. Jak już wskazano, przedłożone do oceny prace zostały napisane samodzielnie niemniej jednak w badaniach na potrzeby monografii uczestniczyli również inni pracownicy IERiGŻ-PIB. Jednakże w przedłożonej dokumentacji nie wskazano szczegółowo ich roli w kontekście oceny wkładu Kandydata w przygotowanie dysertacji.

Wychodząc od kwestii formalnych, in plus warto odnotować przygotowanie przez Doktoranta obszernej syntezy do przedłożonego cyklu publikacji, a w szczególności schematu postępowania badawczego. Zawarto tam uzasadnienie, cele, hipotezy i założenia badawcze oraz najważniejsze wnioski. Należy zauważyć jednak, że główną część sekcji „Wyniki badań” zajmuje schemat postępowania badawczego, który powinien być umieszczony w części metodycznej, zaś wybrane wyniki stanowią tam niewielką część. Co do schematu badawczego jest on o tyle istotny, że większość opracowań, w szczególności monografii, ma charakter bardzo złożony, a poszczególne hipotezy są weryfikowane na podstawie kilku opracowań jednocześnie. W kolejnych publikacjach cyklu (uszeregowanych wg roku ich wydania) Kandydat odniósł się do:

1. analizy wpływu przystąpienia Polski do UE na efektywność gospodarstw wielkoobszarowych (2009 r)
2. istoty oddziaływania rolnictwa na środowisko naturalne (2011 r)
3. technicznej i środowiskowej efektywności gospodarstw wielkotowarowych (2014 r)
4. oceny wpływu zmian Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), w tym polityk klimatyczno-środowiskowych na wyniki finansowe gospodarstw wielkotowarowych (2018 r)
5. oceny wpływu skali i typu działalności na efektywność gospodarstw rolnych (2019 r).

Dorobek przedstawiony do oceny jest bardzo obszerny. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że nawet jedna z przedstawionych do oceny monografii autorskich spełniałaby minimalne wymagania merytoryczne na stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie ekonomii i finanse. Znajomość problematyki badawczej jest bez wątpienia bardzo mocną

stroną tej rozprawy. Doktorant wykazał się szeroką wiedzą ekonomiczną oraz ekspercką z zakresu funkcjonowania gospodarstw wielkotowarowych oraz ograniczeń związanych z badaniem ich efektywności. Na dobrym akademickim poziomie stoi też przegląd literatury i krytyczna dyskusja zawartych tam koncepcji.

W przedstawionych do oceny pracach Doktorant zastosował bardzo szerokie spektrum metod empirycznej weryfikacji: różne wersje metody DEA, wskaźniki efektywności finansowej, testy statystyczne czy też modele regresji. Na pozytywne podkreślenie zasługuje wykorzystanie danych i informacji z wielu źródeł: FADN, niepublikowanych sprawozdań finansowych, z wywiadów i badań ankietowych czy też aktów prawnych i projektów legislacyjnych. Gromadzenie danych, posługiwanie się istniejącymi bazami danych wymagało dużej pracowitości i staranności. Na szczególne uznanie zasługuje powiązanie założeń teoretycznych modeli z danymi ilościowymi i jakościowymi przy wielu ograniczeniach tych drugich. Bez wątplenia można uznać, że strona metodyczna i analityczna rozprawy jest na wysokim poziomie, zaś rozwiązanie problemów postawionych w rozprawie w wielu aspektach należy uznać za dosyć nowatorskie. Uzyskane wyniki badań, w szczególności te zawarte pracach 1, 3 i 5 są bardzo interesujące w warstwie poznawczej i wzbogacają wiedzę na temat uwarunkowań zmian efektywności gospodarstw wielkotowarowych w Polsce. Można uznać, że empiryczne rozważania Doktoranta są dosyć dobrze ugruntowane teoretycznie i w oczywisty sposób pokazują umiejętność samodzielnej pracy naukowej.

Generalnie można uznać, że przedstawiony do recenzji cykl pięciu opracowań stanowi pewną spójną i logiczną całość. Zauważalne jest przy tym przejście od badania efektywności w kontekście akcesji Polski do UE do uwzględnienia bardziej aktualnych problemów związanych z polityką prośrodowiskową i jej implikacji dla efektywności gospodarstw wielkotowarowych. W każdym z tych wymiarów Doktorant formułuje wiele ciekawych spostrzeżeń o charakterze teoretyczno-poznawczym. Większość jednak analiz empirycznych stanowiących postawę formułowania wniosków na temat determinant zmian efektywności jest oparta na jednowymiarowych analizach w ujęciu statycznym co powoduje trudności w sformułowaniu jednoznacznych i syntetycznych wniosków. Szkoda, że Autor nie oszacował modelu regresji panelowej, co pozwoliłoby uwzględnić zmienne o charakterze kontrolnym. Już same efekty stałe w tych modelach pomogłyby kontrolować heterogeniczność związaną np. z typem produkcyjnym gospodarstw, a tym samym pozwolić na lepszą interpretację wyników. Można też podnieść ogólną uwagę, że w tych pracach czasami pomijano

Stu

uzasadnienia zakresu czasowego prowadzonych analiz empirycznych, który to bez wątpienia ma wpływ na otrzymywane wyniki.

W przedstawionych do oceny artykułach i monografiach nie stawiono hipotez badawczych, a jedynie formułowano cele, co oczywiście nie jest błędem. Cele te są zasadniczo zgodne z zawartym we wprowadzeniu do dysertacji (syntezie) celem głównym oraz zadaniami badawczymi, które de facto są celami szczegółowymi. Hipotezy badawcze umieszczone w dołączonej syntezie zostały postawione ex-post podczas przygotowywania materiałów na potrzeby dysertacji. W mojej opinii lepiej byłoby w takim przypadku z nich zrezygnować. O ile tematycznie nawiązują one do cyklu, to jednak mam pewne wątpliwości co do samego ich sformułowania. W mojej opinii większość hipotez jest sformułowana co najmniej nieprecyzyjne. Przykładowo H2 „Wsparcie budżetowe rolnictwa różnokierunkowo wpływa na efektywność przedsiębiorstw wielkotowarowych” jest hipotezą nieweryfikowalną w świetle zasad logiki. W innych hipotezach stosowano takie sformułowania jak: „oddziałuje w sposób zróżnicowany” czy też „może wywierać wpływ”. Postawione hipotezy mają też charakter złożony co utrudnia ich weryfikację. Wynika to chyba z próby objęcia hipotezami bardzo obszernego zakresu badań zawartego w przedstawionych do oceny publikacjach.

Skoro jednak Doktorant zdecydował się na postawienie hipotez ex post, to w kontekście sformułowania tytułu cyklu publikacji wydaje się niezrozumiały brak hipotezy o pozytywnym lub negatywnym wpływie przystąpienia Polski do UE na efektywność gospodarstw wielkotowarowych. Za pewien mankament badań należy uznać brak analiz porównawczych, czy nawet szerszych dyskusji nt. efektywności polskich gospodarstw wielkotowarowych na tle gospodarstw w innych krajach UE.

4. Szczegółowa ocena merytoryczna przedłożonego cyklu publikacji (wg roku wydania)

Efektywność funkcjonowania wielkoobszarowych gospodarstw rolnych po integracji z Unią Europejską

Monografia składająca się z dwóch głównych części: rozważań teoretyczno-metodycznych oraz wyników badań empirycznych. W pierwszej części Kandydat dokonał przeglądu literatury i na jego podstawie określił wielopoziomowy układ celów przedsiębiorstw rolniczych, scharakteryzował ich ryzyka, dokonał pogłębionej dyskusji na temat metodycznych aspektów szacowania kosztu kapitału własnego, dokonał dekompozycji

tworzenia wartości właścicielskiej przedsiębiorstw oraz przeprowadził dyskusję nad metodycznymi aspektami pomiaru efektywności i produktywności. W drugiej części opracowania zawarł wyniki badań empirycznych przeprowadzonych z wykorzystaniem uprzednio przedyskutowanych wskaźników, nieparametrycznej metody DEA czy też schematu Du Ponta. Całość zaprezentowanych tutaj badań charakteryzuje się wysoką oryginalnością oraz bardzo wysokim poziomem rozważań teoretycznych, metodycznych i empiryczno-poznawczych. W szczególności na pozytywne podkreślenie zasługują następujące aspekty tego opracowania: umiejętne i właściwe przedstawienie kontekstu teoretycznego, głębokie rozważania metodyczne, autorska metodyka szacowania kosztu kapitału własnego uwzględniająca specyfikę gospodarstw rolnych, pogłębiona interpretacja wyników badań empirycznych, poprawne sformułowanie wniosków. Wśród niedostatków tego opracowania należy wymienić brak statystycznej oceny wpływu przystąpienia Polski do UE na efektywność gospodarstw rolnych w Polsce (oszacowania czystego efektu integracji).

Oddziaływanie rolnictwa na środowisko naturalne

W kolejnej części rozprawy mgr inż. Adam Kagan podjął próbę scharakteryzowania związków między rolnictwem a środowiskiem naturalnym. Obok dyskusji na temat relacji między gospodarstwami rolnymi a środowiskiem naturalnym, Autor skoncentrował się w nim na wykazaniu potencjalnych możliwości zmiany presji środowiskowej rolnictwa między innymi za pomocą innowacji do wprowadzania których najbardziej predysponowane są gospodarstwa wielkotowarowe. Na podstawie przeglądu literatury oraz prowadzonych rozważań dedukcyjnych Kandydat formułuje wnioski oraz ogólne rekomendacje dla sektora oraz decydentów polityki rolnej. Generalnie artykuł jako taki jest interesujący niemniej jednak ma on charakter wstępny do rozważań w monografii z 2018 roku i z powodzeniem mógłby być pominięty w cyklu, bez straty dla jakości cyklu, zwłaszcza że nie nawiązuje bezpośrednio do efektywności.

Techniczna i środowiskowa efektywność wielkotowarowych przedsiębiorstw rolnych w Polsce

Trzecia praca, monografia, składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym z nich Kandydat zawarł szeroką dyskusję na temat metodycznych aspektów pomiaru efektywności technicznej i zmian produktywności. Na podkreślenie zasługuje dyskusja na temat interpretacji możliwych do uzyskania wyników, realnych możliwości zastosowania poszczególnych modeli pomiaru efektywności gospodarstw biorąc pod uwagę dostępność danych oraz ich wad i zalet poszczególnych metod czy ich specyfikacji. W drugim rozdziale przedstawiono

oszacowania efektywności technicznej i produktywności gospodarstw wielkotowarowych w Polsce w latach 2010-2012 wraz z interpretacją. Na uznanie zasługują pogłębione analizy ilościowe i jakościowe na temat substytucyjności nakładów oraz determinant zmian efektywności technicznej i produktywności badanych przedsiębiorstw. Rozdział trzeci poświęcono związkom gospodarstw wielkotowarowych ze środowiskiem naturalnym. Warto podkreślić wysoką oryginalność tych badań, a w szczególności oszacowanie autorskiego wskaźnika oddziaływania gospodarstwa na środowisko naturalne oraz analizę związków między efektywnością finansową i techniczną a presją środowiskową. Warto dodatkowo uwypuklić duży wysiłek Kandydata w samo przygotowanie danych oraz wykorzystanie odpowiednich modeli statystycznych.

Procesy dostosowawcze wielkotowarowych gospodarstw rolnych w kontekście średniookresowego przeglądu WPR oraz polityki klimatyczno-środowiskowej UE

Kolejna część rozprawy obejmuje rozważania na temat wpływu ewolucji polityki wobec rolnictwa na badane gospodarstwa w Polsce. Monografia składa się z pięciu rozdziałów zarówno o charakterze przeglądowym jak i empirycznym. Kandydat odniósł się tam do problemu interwencjonizmu państwowego, regulacji w zakresie zazieleniania i dostosowań gospodarstw wielkotowarowych w Polsce, wpływu zmian WPR na efektywność finansową oraz na wyniki finansowe tych gospodarstw, czy też do zmian regulacji w zakresie gospodarki wodnej. Należy podkreślić wysoką aktualność prowadzonych w tym czasie badań. Doktorant wyszedł ze słusznego założenia, że gospodarstwa wielkotowarowe będą najbardziej dotknięte zmianami WPR, która to w coraz mniejszym stopniu jest powiązana z produkcją, preferując mniejsze gospodarstwa kosztem dużych i w coraz większym stopniu wiąże płatności z konkretnymi działaniami na rzecz środowiska. Dość pozytywnie oceniam tę część badań, biorąc pod uwagę ogromny zakres wykorzystanych danych oraz wielowymiarowy charakter prowadzonych analiz. Niemniej jednak w przeciwieństwie do wcześniej omawianych dwóch, monografia ta w większym stopniu koncentruje się na empirycznych aspektach, pomijając kwestie metodyczne, przez co wiele aspektów może wydawać się niejasnych dla czytelnika. Różny zakres czasowy dla poszczególnych badań cząstkowych też nie ułatwia percepcji wyników badań.

Efektywność techniczna gospodarstw rolnych w Polsce w zależności od rozmiarów działalności i typu produkcyjnego

W artykule opublikowanym w ZER Doktorant podjął się odpowiedzi na pytanie, czy wielkość i typ produkcyjny w sposób statystycznie istotny determinują efektywność techniczną

gospodarstw towarowych w Polsce ujętych w bazie FADN. W badaniach empirycznych Kandydat skorzystał z metody DEA (model BCC) prawidłowo uzasadniając jego wybór heterogenicznością próby badawczej. Istotność tych czynników zbadał z wykorzystaniem testów Kruskala-Wallisa, Duna oraz U Manna-Whitneya. Dowiódł istnienia nieliniowego związku między skalą działalnością a efektywnością techniczną, co wyjaśnia mające miejsce w Polsce tendencje do polaryzacji gospodarstw rolnych. Dodatkowo wykazał istnienie strukturalnych i statystycznie istotnych różnic w produktywności między poszczególnymi typami gospodarstw rolnych. Wnioski te mogą być podstawą sformułowania rekomendacji w zakresie polityki rolnej. Zdaniem recenzenta prowadzone badania można pogłębić i spróbować zastosować modele panelowe przy badaniu determinant zmian produktywności w dłuższym okresie.

5. Podsumowanie i konkluzja końcowa

Kandydat podjął się ważnego i ambitnego zadania, jakim jest ocena efektywności gospodarstw wielkotowarowych po wstąpieniu Polski do UE oraz jej determinant. Przy rozwiązaniu problemu badawczego wykazał się szeroką wiedzą teoretyczną, znajomością literatury przedmiotu oraz metod statystyczno-ekonometrycznych. Wnioski formułowane na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych należy uznać za wartościowe zarówno z teoretyczno-poznawczego, jak i utylitarnego punktu widzenia. Uzyskane wyniki nie tylko wzbogacają wiedzę na temat ekonomicznych aspektów funkcjonowania gospodarstw wielkotowarowych w zakresie efektywności i produktywności, ale też stanowią potencjalne źródło rekomendacji dla polityki sektorowej. Mimo drobnych zastrzeżeń, często polemicznych, wykazanych w recenzji mogę uznać, że przedstawiona rozprawa stanowi wyraz dojrzałości Kandydata i jego zdolności do samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Świadczy o tym poprawne sformułowanie problemu badawczego oraz oryginalne jego rozwiązania zaprezentowane w przedłożonych publikacjach.

Reasumując, stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa autorstwa mgr. inż. Adama Kagana spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim w dyscyplinie ekonomia i finanse i wnoszę o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

Mariusz Hamulczuk